

Лекція 1. Предмет і завдання порівняльної психології

1. Порівняльна психологія – галузь психологічної науки
2. Предмет порівняльної психології
3. Завдання порівняльної психології.

Для самостійної роботи студентів:

1. Випишіть із психологічних словників ключові поняття теми: зоопсихологія, порівняльна психологія, антропологія, етологія, екологія тварин, екстирпація, біхевіоризм, онтогенез, філогенез.
2. Визначте актуальність зоопсихологічних та порівняльнопсихологічних досліджень.
3. Визначте об'єкт та предмет зоопсихології та порівняльної психології.
4. Зробіть порівняльний аналіз сучасних дослідницьких проблем зоопсихології та порівняльної психології.

Література:

Москалець В.П. Зоопсихологія і порівняльна психологія [текст]: підручник / В.П.Москалець. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 200 с.

Шевців М.В. Зоопсихологія з основами етології [текст]: підручник / М.В.Шевців, М.М.Філоненко. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 242 с.

Порівняльна психологія – галузь психологічної науки, яка виявляє і вивчає схоже, спільне та різне, відмінне у психіці людини і тварин. Статус порівняльної психології довго не був визначений, були думки, що вона не має власного предмету, тому розчиниться в зоопсихології та етології. Наведемо визначення зоопсихології та етології і доведемо, що вони щільно й нерозривно взаємопов'язані, взаємопереплітаються і взаємодоповнюються, жодна з них не може функціонувати й розвиватися без іншої. Тому в навчальних програмах професійної підготовки фахівців-психологів у ВНЗ України та багатьох інших країн вони об'єднані в одну навчальну дисципліну.

Зоопсихологія – галузь психологічної науки, яка вивчає психіку тварин, її розвиток у онто- та філогенезі, психічне регулювання інстинктивної поведінки видів тварин і процесів формування та функціонування поведінкових навичок кожної тварини. Зоопсихологічні знання зародилися в античному світі. Становлення зоопсихології як окремої наукової дисципліни почалося наприкінці 18- на початку 19 ст. Її основоположником визнано видатного французького природодослідника Жана-Батиста Ламарка (1744-1829).

Етологія – галузь біології, яка вивчає поведінку тварин. Засновниками етології визнано видатного австрійського природодослідника Конрада Лоренца (1903-1988) та відомого нідерландського зоопсихолога Ніколаса Тінбергена (1907-1988), хоча сам термін «етологія» вживався з дрогої половини 17 ст.

Загальна психологія – галузь психологічної науки, яка вивчає найбільш істотні, базисні, загальні властивості психіки, її функцій, структур та системних утворень.

Загальнопсихологічні знання про психіку людини є тим матеріалом, на базисі і за допомогою якого формується і з яким порівнюються знання про психіку тварин.

Предметом зоопсихології є психологічні аспекти відображення та адаптації тварин, а порівняльної психології – спільне, схоже, однакове та несхоже, відмінне, різне у психологічних аспектах відображення та адаптації на всіх філогенетичних рівнях – від тропізмів рослин і таксисів найпростіших до свідомості людини.

Важливість вивчення порівняльної психології полягає в розумінні загальної природи психічного. Лише знаючи психіку тварин, ми в змозі у людській психіці розрізнити спільне для людини і тварин і специфічне лише для людини, або лише для тварини, тим самим уникнути помилок антропоморфізму, біологізаторства, фізіологічного редуccionізму, підмінни родинних характеристик психологічного плану, що властиві лише людині. Тому, в нікого не повинно виникати сумніву, що в структуру психіки людини входять різні функції, властивості, формування яких відрізняються щодо розвитку поведінки та формування. Одні з них передаються нам по спадковості у готовому вигляді, а інші потребують навчання та виховання. Разом з цим якісні відмінності між людиною та тваринами особливо актуальні в аспекті психіки. Суспільно-трудова діяльність та членороздільна мова зумовили формування у людини таких психічних утворень, в основі яких лежить свідомість, а їх наявність визначає глибину цих відмінностей.

Весь комплекс сучасних знань про мислення тварин сформувався завдяки зусиль спеціалістів різних наукових напрямків протягом усього 20 ст. Першість, без сумніву, належить зоопсихологам та порівняльним психологам, які заклали основи уявлень про інтелект тварин. Із середини 30-х років, завдяки ініціативі І.П.Павлова, до роботи долучилися фізіологи вищої нервової діяльності. У 70-80-х роках минулого сторіччя суттєвий внесок у розуміння цієї проблеми внесли також етологи, оскільки вони детально вивчили поведінку багатьох видів тварин у природному середовищі існування.

Завдання порівняльної психології:

1. Проводити порівняльний аналіз особливостей психічної діяльності людини та тварини.
2. Налагоджувати елементарні взаємовідносини між людиною і тваринами.
3. Використовувати зоопсихологічні знання для консультативної та психотерапевтичної практики.

Лекція 2.

Історія становлення та розвитку порівняльної психології. Еволюція психіки тварин.

1. Історія питання
2. Розвиток психіки у філогенезі

Для самостійної роботи студентів:

1. Стадії та рівні розвитку психічного відображення у тварин за О. Н. Леонтьєвим та К. Е. Фабрі.
2. Стадія елементарної сенсорної чутливості.
3. Стадія перцептивної психіки.
4. Стадія інтелекту.
5. Роль практичної діяльності, органів маніпулювання та рухової активності у розвитку психіки тварин.
6. Випишіть із психологічних словників ключові поняття теми: відображення, таксиси, тропізми, подразливість, чутливість, сенсорна психіка, перцептивна психіка, орієнтувальний рефлекс, орієнтувально-дослідницька діяльність, інсайт
7. Зробіть порівняльний критичний аналіз матеріалістичного та ідеалістичного підходів до сутності і походження психіки.
8. Як відбувалося ускладнення будови нервової системи?

Література

- Москалець В.П. Зоопсихологія і порівняльна психологія [текст]: підручник / В.П.Москалець. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 200 с.
- Шевців М.В. Зоопсихологія з основами етології [текст]: підручник / М.В.Шевців, М.М.Філоненко. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 242 с.

Перші вагомі положення порівняльно-психологічного характеру виклав філософ і природодослідник Еллади Аристотель (384-322 р.р. до н.е.). Він вважав, що психіка (душа) являє собою ту таємничу силу, той чинник, який спричиняє існування й функціонування усього живого, всіх живих організмів, і поділяв її на 4 види:

- Перший, базовий вид рухає всіма живими організмами: і рослинами, і тваринами, і людьми. Це душа, яка харчує, - спонукає до пошуку, здобування й споживання всього того, що необхідне для підтримки існування організму: їжі, води, тепла.

- Другий вид – душа, що відчуває. Вона є в тварин і в людей. Аристотель дослідив на рівні можливостей тих часів і описав основні відчуття, що надходять ззовні (зорові, слухові, нюхові, смакові, дотикові), органи чуття, в яких вони виникають, а також відчуття тіла та внутрішніх органів (біль, напругу, втому тощо) і дійшов висновку, що в людей і в тварин вони здебільшого вельми схожі, а в деяких «братів наших менших» чимало з них більш розвинені (наприклад, нюх у собаки).

- Третій вид душі – та, котра хоче, бажає. А хоче вона вдоволення від їжі, питва, від відпочинку тощо. Всі ці бажання, хотіння виявляються у відповідних потребах, потягах, пристрастях. Водночас «бажаюча» душа скеровує на уникнення неприємних відчуттів, невдоволення, особливо болю. І ця душа рухає людьми і тваринами.

- Найвища душа – розумна. Вона є в людей. Розум людини має підпорядковувати собі спонуки усіх трьох нижчих душ, регулювати, стримувати їх відповідно до розумної доцільності. Деякі тварини також демонструють ознаки розуму у вигляді розуміння мети своїх дій, цілей своєї активності. Однак, Аристотель підкреслював, що в питаннях розуму тварин «ще немає ясності» Це ж стосується і уяви. У деяких тварин вона є, принаймні у тих, котрі мають якісь ознаки розуму.

Властивості пам'яті живих істот відповідають рівню організації їх душ – запам'ятовується і згадується те, чим вони живляться, чого хочуть і що здатні розуміти й уявляти. Всі ці положення були на той час значним досягненням порівняльно-психологічної думки, що стало тим родючим ґрунтом, на якому і виросла порівняльна психологія.

Відчутно «підживили» цей ґрунт тлумачення поведінки тварин видатного філософа, історика і письменника Еллади Плутарха (близ. 45-120-130 рр). Він зібрав чимало цікавих фактів, які, на його думку, свідчать, що у тварин є глузд, розум, свідомість, пам'ять на кшталт людських, що логіка їхніх міркувань аналогічна логіці мислення людини, хоча й помітно менш розвинена. Такі шляхетні риси характеру як хоробрість, постійність, справедливість, вірність у дружбі, самовіддана любов між подружжям і особливо до дітей, а також спроможність пережити горе й радість, притаманні не лише благородним людям, а й багатьом тваринам. Ці положення Плутарха являють собою першу спробу довести за допомогою теоретичного порівняння емпіричного матеріалу (фактів), що між психікою людей і тварин немає «прірви» - якісних відмінностей, а лише істотні кількісні у рівні розвиненості.

Натурфілософія – філософія природи, розумово-споглядальне, не засноване на наукових спостереженнях та експериментах вивчення і тлумачення природи. Сутність розуміння основної, найбільш суттєвої відмінності психіки людини і тварин ранньохристиянськими і середньовічними вченими знаходимо у працях філософа Фоми Аквінського (1225-1274). Людина розумово пізнає і розуміє добро і зло у взаєминах між людьми, у своїх ставленнях до людей та всіх інших живих істот і у вчинках. Тварина ж не здатна до цього, тому її пізнання й знання обмежене чуттєвістю. А «чуттєву пізнання не піднімається до розуміння добра й зла, не виходить за межі пошуку приємних відчуттів; у тварині закладено чуттєві потяги і діє вона заради тієї радості, яку вони приносять».

Французький філософ початку епохи Відродження Рене Декарт (1596-1650) зазначав, що «вельми показово, що хоча багато тварин демонструють більшу, ніж ми, люди, вправність у деяких своїх діях, але ті самі тварини не показують її зовсім у багатьох інших діях».

Українські вчені, професори Києво-Могилянської академії Інокентій Гізеля (близ. 1600-1683) та Іоасаф Кроковський (? – 1718) чітко розрізнили і розмежували перцепцію – просте сприймання, що є і в людей, і в тварин, та рефлексію – відображення свідоме, усвідомлюване суб'єктом як його сприймання, яка є лиш у людини. Пам'ять вони поділили на перцептивну, чуттєву, притаманну і тваринам, і людям, та інтелектуально-рефлексивну – лише людям. Розрізнили уяву, як утворення уявлень – образів уяви, подібних на колишні образи сприймання, і фантазію, як не схоже комбінування раніше сприйнятих образів. На цій підставі віднесли примітивне чуттєво-образне мислення, властиве, на їх думку, багатьом видам тварин, до уяви. Як висловився І.Кроковський: «В такому образному дискурсивному мисленні не слід відмовляти потенції уяви, бо ним користуються тварини й люди, обдаровані розумом». А от абстрактно-інтелектуальні форми мислення властиві тільки людині. Активність тварин спричиняють спонуки, які І.Гізель називав сенситивними прагненнями і сенситивною волею, котра керується виключно емоціями, - це «та потенція, що схиляє тварину до гонитви за чуттєвим благом і до втікання від чуттєвого лиха з певним попереднім сенситивним пізнанням». Розумної волі, котра контролює і обмежує чуттєві бажання й небажання в інтересах розумних, свідомо обраних суб'єктом цілей, у тварин немає, вона є лише у людей. Темперамент є і в людей, і в тварин, характер – тільки в людей.

З 18 ст. на зміну натурфілософським теоретизуванням почали приходити положення, засновані на систематичних спостереженнях та експериментах, які називають об'єктивними методами дослідження поведінки й психіки.

Видатний російський фізіолог та психолог І.М.Сеченов (1829-1905) відстоював виокремлення порівняльної психології в окрему наукову дисципліну, і лише В.О.Вагнер, російський біолог і психолог (1849-1934), реалізував цю настанову І.М.Сеченова, створив у Росії порівняльну психологію.

О.В.Вагнер створив потужну концепцію психологічних аспектів інстинкту. Він одним з перших ґрунтовно вивчав набування й застосування індивідуального поведінкового досвіду особою посередництвом наuczіння, зокрема наслідування. Використовуючи термінологію тих часів, називав такий досвід «розумом». Але категорично заперечував наявність у тварин будь-яких ознак розуму у теперішньому розумінні цього терміну, як інтелектуальних складових і функцій свідомості. Хоча визнавав, що принаймні більшість особин з тих видів, які стоять на вищих щаблях філогенетичної драбини, спроможні уявляти, порівнювати і будувати прості судження, що є мисленнєвими операціями власне розуму.

Порівняльно-психологічні праці В.О.Вагнера відчутно сприяли розвитку наукових досліджень поведінки й психіки тварин, які ефективно проводили Н.М. Ладигіна-Котс, М.Ю.Войтоніс, М.О.Тих, К.Е.Фабрі, Л.О.Фірсов та ін.

Так, Н.М. Ладигіна-Котс (1889-1963) вивчала поведінку і психіку вищих і нижчих мавп та ссавців інших видів у порівнянні з психікою та поведінням дитини. Її фундаментальна праця «Дитя шимпанзе і дитя людини і їхніх інстинктах, емоціях, іграх та виразних рухах» вийшла в 1935 році, в основі якої покладено особисті спостереження за малюком-шимпанзе Іоні, якого вона навчала і виховувала разом з його ровесником своїм сином Руді протягом 1913-1916 рр. В експериментах Іоні виявив чималу спроможність щодо наочно-дійового мислення, до узагальнення декількох ознак та ототожнення схожих об'єктів, а також ефективно застосовував цю спроможність не лише в експериментальних, а й в проблемних ігрових та побутових ситуаціях. Виявивши чисельні риси схожості поведінки дитинчат шимпанзе і людини на ранніх стадіях онтогенезу, Н.М. Ладигіна-Котс знайшла і ті «критичні точки», починаючи з яких психіка дитини розвивається принципово іншими темпами і на якісно іншому рівні.

Вагомі порівняльно-психологічні знання здобувають дельфінологи. Перші ґрунтовні дослідження психіки цих морських ссавців здійснив американський психолог Джон Ліллі (1915-2001).

В 1940-41 роках 20 ст. у лабораторії Харківського психоневрологічного інституту, якою керував академік В.П.Протопопов, науковий співробітник Л.І.Уланова вперше научила самку макака-резуса декількох слів мовою жестів і спілкувалася нею. З 60-х років минулого століття націнням тварин людської мови займалось чимало інших дослідників, здебільшого у США, де такі дослідження назвали «Лінгвістичними проектами».

На основі аналізу результатів досліджень інтелекту та мовленнєвих можливостей тварин український психолог О.Т.Губко стверджує: «У зоопсихологічній літературі майже повністю відсутній матеріал про індивідуальні відмінності тварин, про їхню індивідуальність. Ну, і звісно, не може й бути й мови про особистість навіть найрозумніших людиноподібних мавп. Однак від цього індивідуальність вищих тварин не перестає існувати. Є в них характер, темперамент, воля, свобода волі, довільність, мотиви, особистісні потреби, схильності, симпатії, особиста вмілість, навички, уміння, хист, звички, уподобання, здібності й інші суто індивідуальні, особистісні структури».

Спробуємо встановити, чи все це справді так.

Порівняльна психологія — галузь психологічних досліджень, яка вивчає та порівнює психологічні особливості людини та тварин. Прийнято виділяти три рівня складності функціонування психіки: рослинний, тваринний та людський. До першого рівня відносять фізіологічні реакції в рослин та одноклітинних тварин, чутливість живої клітини до фізичних або хімічних подразників та спричинена подразненням рухливість (наприклад, тропізми). Також прийнято говорити про психічну діяльність представників тваринного світу. В психології помітною в цій галузі є робота О. М. Леонтьєва «Проблеми розвитку психіки» М., 1965.

Учень Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєв виділив ряд стадій та рівнів розвитку психіки. Матеріалісти пов'язували поняття психіки з її носієм — мозком. Тому огляд П. п. починається з кишково-порожнинних та хробаків, у яких з'являються зачатки нервової системи. Три основні стадії:

1. Елементарна сенсорна психіка. Присутні найпростіші **відчуття**, які викликають відповідні рухові реакції. У більш розвинутих представників цієї стадії з'являються органи відчуттів.

2. Перцептивна психіка. Примітивні **емоційні переживання**, здатність до **навчання**, накопичення **досвіду**. Поведінка керована **інстинктами** значно ускладнюється, з'являються певні форми соціальної взаємодії (мурашник, рій; пізніше — зграя, стадо).

3. Людиноподібний **інтелект**. Тварини на цій стадії демонструють здібності на рівні з немовлятами, спілкуються за допомогою жестів, міміки, вигуків. Використовують елементарні знаряддя.

Те, що, на думку Леонтьєва, принципово відрізняє від найрозвиненіших тварин (**дельфіни**, **примати**) людину, це — поняття **особистість**.

Отже, психіка притамана і тваринам, і людям. Психіка – це властивість головного мозку, яка дає змогу тваринам і людині відображувати вплив предметів і явищ об'єктивного світу.

Філогенез психіки (або її історичний розвиток) – це і є видовий розвиток психіки у тварин. Філогенез вивчався переважно об'єктивними методами і вказує на те, що існує взаємозумовленість між рівнем розвитку психіки і рівнем організації нервової системи її тілесного носія. Про це переконливо свідчать порівняльно-фізіологічні та зоопсихологічні дані. Ця взаємозумовленість склалася в процесі адаптації організму та його психічного складу до середовища.

Життя в біологічному сенсі розглядається в єдності процесів росту, розмноження, обміну речовин; живі організми, на відміну від неживих, здатні до активної відповіді на подразнення – тобто такої, яка здійснюється за рахунок енергії самого організму. Допсихічною(біологічною) формою реакції організму на середовище є проста подразливість – здатність організму відповідати на життєво важливі впливи середовища. Шляхом еволюції простої подразливості виникла чутливість – психічна форма реакції на середовище, яка передбачає подразливість по відношенню до тих явищ середовища, котрі не мають

життєвого значення, але орієнтують організм у середовищі, тобто виконують сигнальну функцію.

Як ми уже зазначали, всі психологи погоджуються з тим, що процес розвитку психіки тварин має три стадії: елементарної сенсорної психіки; перцептивної психіки; тваринного інтелекту.

Зоопсихологи схильні до завищення рівня психічного розвитку досліджуваної тварини, оскільки концентруються саме на психіці тварин, а представники загальної психології занижують рівень психіки тварин, яка сама по собі їх не цікавить, а лише в аспекті її порівняння із людською психікою. Так, останні не визнають в одноклітинних організмів наявність психіки і розглядають усіх безхребетних тварин як таких, що перебувають на стадії елементарної сенсорної психіки.

Тому за розширеним уявленням зоопсихологів кожна стадія має два рівні.

Елементарна сенсорна психіка має:

- 1) нижчий рівень, до якого належать одноклітинні організми, які взагалі не мають нервової системи й можуть реагувати на подразнення у формі локомоції – руху до позитивних подразників і від негативних;
- 2) вищий рівень, на якому нервова система виникає у дифузній та гангліозній формах.

На стадії елементарної сенсорної психіки поведінка тварин зумовлена впливом окремих властивостей предметів або явищ навколишнього світу. Відображення дійсності в цих тварин відбувається у формі чутливості. Тварини отримують від дійсності лише елементарні відчуття, що сприяє їх адаптації в постійних умовах середовища, але не дозволяє їм адаптуватися до мінливого середовища. Отож, головним психічним процесом на даній стадії є відчуття.

Розвиток організму, який відповідає цій стадії, відбувається у двох головних напрямках: через диференціацію органів відчуття, а також розвиток органів руху та нервової системи від дифузної до гангліозної. Гідра, в якій є саме дифузна нервова система, реагує на подразнення всією поверхнею тіла, бо її нервові клітини не спеціалізовані. В нервовій системі дощових хробаків вже є спеціалізація – їх нейрони об'єднані в нервові вузли – ганглії, вони мають окремі органи чуття. Це сприяє виникненню зародків більш складних форм поведінки. Активний пошук позитивних подразників є домінуючим над пристосуванням до існуючих умов.

На стадії перцептивної психіки перебувають хребетні тварини (за розширеним уявленням зоопсихологів, вищі безхребетні й хребетні). На цій стадії організми здатні розрізнати не лише фактори середовища, а і предмети та явища в їх цілісності. Відбуваються процеси не лише відчуття, а й сприймання. Головним психічним процесом стадії перцептивної психіки є сприймання.

Ця стадія теж має два рівні:

- 1) нижчий рівень – до нього належать вищі безхребетні (ракоподібні, павуки, комахи), яким властива складна організація рухового апарату, складна будова органів чуття (фасеткові очі комах), ускладнення нервової системи (потужний надглотковий ганглій виконує координуючі функції аналогічно мозку); комахи здатні до оптичного сприйняття форми;
- 2) вищий рівень – властивий всім хребетним, але повною мірою виявляє себе у вищих хребетних, в яких відбувається взаємодія різних аналізаторних систем: зорової, слухової, нюхової, кінетичної; вони вже можуть сприймати цілісні речі й, звісно, більш вдало пристосовуватися до середовища.

Стадія тваринного інтелекту пов'язана вже, головним чином, із людиноподібними мавпами і дельфінами. Ці тварини здатні до наочно-дійового мислення. Якщо тварини на стадії елементарної сенсорної психіки можуть відчувати лише певні моменти, властивості речей, а тварини на стадії перцептивної психіки мають справу з цілісними речами, то на стадії тваринного інтелекту перед твариною відкриваються відношення між речами, хоча й не у словесній абстракції, а в наочній дії. Поведінка цих тварин перетворюється на набір

цілеспрямованих операцій. Отож, мислення у наочно-дійовій формі виступає головним психічним процесом на даній стадії.

Вищі примати мають чотири кардинальні відмінності від тварин, які знаходяться на попередній стадії розвитку психіки:

- здатність до інсайтів (раптових осяянь), коли мавпа здогадується, як вирішити складне завдання;
- здатність відтворити дію один раз без нових спроб;
- здатність перенесення знайденого рішення в інші принципово подібні умови;
- здатність до рішення двохфазних завдань, тобто завдань, в яких виділяються попередня фаза (підготовча) і фаза здійснення (досягнення попередньої мети).

Лекція 3. Методи порівняльної психології

1. Методологічні принципи порівняльної психології
2. Теоретичне порівняння
3. Зоопсихологічне спостереження
4. Зоопсихологічний експеримент
5. Метод спілкування з тваринами

Для самостійної роботи студентів:

1. Знайдіть спільне й відмінне у подразливості та чутливості.
2. Які засоби боротьби за існування, випробувані в процесі еволюції, виявились найбільш дієвими?
3. Доведіть, що відображення з метою адаптації є основною функцією психіки на всіх рівнях її існування.
4. Що таке панпсихізм, біопсихізм, фітопсихізм, анімалпсихізм, нейропсихізм, антропсихізм?
5. В чому полягає специфіка методів і методик дослідження психіки тварин порівняно з методами і методиками вивчення психіки людини?
6. Опишіть спостереження за будь-якою твариною.
7. Які методи використали, готуючи відповіді на запитання?

Література

1. Москалець В.П. Зоопсихологія і порівняльна психологія [текст]: підручник / В.П.Москалець. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 200 с.
2. Шевців М.В. Зоопсихологія з основами етології [текст]: підручник / М.В.Шевців, М.М.Філоненко. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 242 с.
3. Сравнительная психология: Хрестоматия. — СПб.: Питер, 2004.
4. Туриніна О. Л., Сердюк Л. З. Порівняльна психологія. — К.: МАУП, 2005.

Науковий метод – це спосіб здобування і тлумачення наукового значущих фактів та відповідні цьому способу засоби і прийоми досліджень.

Теоретичною основою наукового методу є методологія – вчення про предмет наукового дослідження і комплекс розроблених на його основі методологічних принципів, методик, методів, способів, засобів, прийомів.

Методологічні принципи – це основоположні, вихідні, стратегічно-визначальні методологічні положення.

Методологічними принципами порівняльної психології є:

- Принцип відображення, згідно з яким, зміст психічних процесів їх носія являє собою відображення у них зміст об'єктивної реальності, яка його оточує, в умовах якої він функціонує.
- Принцип детермінізму проголошує підхід до психіки як до феномену, формування й функціонування якого детермінується (зумовлюється, визначається) необхідністю для його носіїв виживати в оточуючому середовищі, адаптуватись до його умов.

- Принцип системності скерує на те, що властивості й особливості психіки слід розглядати співвідносно з тими системами, до яких належить її носій, - природного чи/і суспільного середовища – і самим її носієм як системою.
- Генетичний принцип полягає в тому, що досліджуваний психічний феномен має розглядатись в процесі його становлення, формування, перетворень.

Методика – це комплекс відповідних тому чи іншому методу засобів, прийомів, процедур (послідовності, взаємопов'язаності, взаємозалежності) здійснення науково-дослідницьких дій, операцій, впливів.

Методи і методики досліджень психіки людини і тварин суттєво відрізняються між собою. Ці відмінності випливають з того, що тварини не можуть розмовляти, писати, малювати, отже, для дослідження їх психіки не можна застосувати бесіду, тестування, інтерв'ю, анкетування та інші методи, побудовані на спостереженнях та самозвітах досліджуваних. Тому дослідження психіки тварин проводяться за допомогою тільки двох методів: зоопсихологічних спостережень та експериментів. Одержані за їх допомогою результати порівнюються з відповідними показниками психіки людини, що є основним методом порівняльної психології.

Теоретичне порівняння. Сутність методу полягає у мисленневому оперуванні науковими положеннями та фактами, виявленими за допомогою спостережень, експериментів, інших методів, з метою встановлення подібного, схожого, однакового й неподібного, несхожого, різного у тих об'єктів, що порівнюються.

Зоопсихологічне спостереження – це умисне, цілеспрямоване сприймання та фіксація зовнішніх проявів психічних феноменів у поведінці тварин в природних та лабораторних умовах, ситуаціях, у реакціях на ті чи інші подразники, а відтак, здебільшого, теоретичне порівняння цих феноменів з відповідними проявами психіки людини. Необхідною умовою всіякого психологічного спостереження є безпосередній зоровий, слуховий, а за необхідності і тактильний (дотиковий), нюховий контакт між спостерігачем і тими, за ким він спостерігає.

Будь-яке наукове спостереження є поетапним процесом. На першому етапі усвідомлюється проблема, виникає задум, висувається гіпотеза, визначаються цілі, завдання, засоби, прийоми, окреслюється загальна схема дослідження.

Гіпотеза – науково обгрунтоване припущення, передбачення вірогідних відповідей на питання, котрі містить досліджувана проблема; гіпотеза спирається на вже відомі, доведені положення щодо предмету дослідження, якщо такі є.

Польові спостереження проводяться в тих умовах, у яких живуть ті, за ким спостерігають (люди і тварини) чи працюють, вчаться (люди).

Лабораторні спостереження проводяться у спеціально створених умовах. Якщо є така можливість, то вплив факторів, котрі мають спричинити очікувані згідно з гіпотезою прояви, організовується цілеспрямовано. Цей момент зближує лабораторне спостереження з експериментом.

Систематичні спостереження проводяться регулярно протягом визначеного проміжку часу, наприклад цілий рік, навесні і восени, вночі тощо.

Метод експерименту відрізняється від спостереження насамперед активним втручанням дослідників у перебіг процесів феномену, що вивчається. Вони штучно створюють умови, за яких цей феномен виявляє, демонструє ті свої властивості, особливості, котрі є предметом дослідження.

Лабораторний експеримент проводять в спеціально, штучно створених дослідниками умовах, за яких організовується ситуація цілеспрямованого впливу незалежних змінних задля проявів залежних змінних – феномену, що вивчається. Лабораторний експеримент дозволяє точно дозувати та обчислювати впливи незалежних, контрольованих і проміжних змінних, їх зміст, характер, інтенсивність, тривалість, послідовність, комбінації та визначати і вимірювати викликані цими впливами прояви залежних змінних, їх зміст, характер, інтенсивність, часові параметри, співвідношення.

Природні експерименти, якщо є така можливість, проводяться в тих умовах, у яких живуть досліджувані.

Найбільш поширеними експериментальними методами дослідження психіки тварин є:

- утворення сигнальних (умовно-рефлекторних) зв'язків шляхом поєднання у просторово-часових вимірах біотичного і абіотичного подразників;
- проблемних пристроїв, серед яких основний – проблемна клітка;
- метод лабіринту.

Метод спілкування з тваринами для порівняльної психології є особливо значущим, насамперед і здебільшого з антропоїдами, дельфінами за допомогою вербального мовлення, мови жестів, графічних символів і т.ін. В такий спосіб тварини децю розповідають про свої психічні стани і процеси.